

PRINCIPII DIDACTICE ÎN OPERA SFÂNTULUI CLEMENT ALEXANDRINUL

Conf. Dr. Carmen-Maria BOLOCAN

Clement Alexandrinul – pedagogul și gnosticul

Clement *inițiază și introduce* pentru prima oară cu tărie – în parte o făcuse și Iustin – dialectica filosofică în demonstrarea credinței creștine. Pentru el „filosofia este o imagine vădită a adevărului, un dar dumnezeiesc dat elenilor”¹, este un fel de „exercițiu intelectual pentru primirea credinței”². Clement avea în planul său de lucru scrierea unei trilogii: *Protrepticul* („Cuvânt de îndemn către eleni”), *Pedagogul* și *Didascalul*, despre care vorbește în *Pedagogul. Didascalul* este lucrarea *pe care nu a putut să o scrie*, căci timpurile de persecuție ale lui Septimiu Sever îl silesc să-și părăsească școala, să se despartă de catedră și să pribegească. Ne-a lăsat totuși acele minunate prolegomene ale *Didascalului*, ale *Summei sale teologice*, acele adânci și cuprinzătoare *Stromate*, toate fiind lecții ținute studenților săi. Unitatea acestei trilogii o dă *Cuvântul*, Fiul lui Dumnezeu, sub trei înfățișări: *Cântăreț* în *Protreptic*, *Pedagog* în partea a doua a trilogiei, *Didascal* (Învățător) în partea a treia.

În această operă grandioasă se cuprinde întreaga concepție de pedagogie religioasă a alexandrinilor.

În *Protreptic*, Cuvântul lui Dumnezeu este Cântărețul care cântă omenirii cântecul cel nou, cântecul cel veșnic al noii armonii, și-i cheamă pe închinătorii la idoli la închinarea la adevăratul Dumnezeu. Așa cum firul roșu care străbate scrierile veacului apostolic era problema raportului între Legea veche și cea nouă, firul roșu al scrierilor alexandrinilor este *problema integrării valorilor spirituale ale lumii elene și helenistice în iconomia doctrinei creștine* și, legat

---

¹ *Stromata I*, cap. II, 2, p. 21, din Clement Alexandrinul, *Scrieri, Partea a doua, Stromatele*, traducere, cuvânt înainte, note și indici de Pr. D. Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.

² *Ibidem*.

de aceasta, *critica credințelor religioase ale elenilor*. Clement, Origen și alții nu fac apologia credinței creștine, nu o apără, căci au convingerea că credința lor se impune singură, ci atacă direct credințele religioase ale elenilor, datinile în care s-au născut; descriu nebunia și imoralitatea miturilor păgâne; demască falsitatea cultului zeilor, îi arată pe zei și pe zeițe așa cum sunt: desfrânați, incestuoși, urători de oameni, criminali. Pentru a-i convinge pe aceștia de rătăcirea în care se găesc, aduc mărturia filosofilor și preoților lor. Pentru alexandrini, unii filosofi și poeți, mai cu seamă Platon, au întrezărit adevărul cântat de cântecul cel nou, au grăit drept despre unicul și adevăratul Dumnezeu. Platon este prezent în lucrările lui Clement în peste 500 de locuri.

În *Pedagogul*, partea a doua a trilogiei, Cuvântul lui Dumnezeu este Pedagog, Învățător de copii în sens alegoric („copiii suntem noi”), spune Clement³, care îi educă și-i învață cum să se poarte în viață pe cei ce au ascultat cântecul, pe cei care au început să cânte cântecul cel nou, cântecul lui Hristos.

Mai departe, în cartea a III-a, în *Didascalul*, trebuia să dezvăluie adâncurile învățaturii lui Hristos.

În *Pedagogul*, cartea a III-a, spune de altfel: „Nu-i sarcina mea să dau și aceste învățături! E nevoie de Didascal pentru *explicarea* acelor sfinte cuvinte. Este, dar, timpul ca Eu să pun capăt pedagogiei, iar voi să ascultați de Didascal. Luându-vă în mâinile Sale pe voi, care ați primit viețuirea cea bună, Didascalul vă va învăța învățăturile acelea. *Școală este Biserica, iar Mirele ei, unicul Didascal, voința bună a bunului Părinte, înțelepciune curată, sfințenie a cunoștinței*”. Cu aceste cuvinte deschide poarta gnozei care, în concepția alexandrină, este adevărată numai în Hristos.

Există două coordonate în Pedagogia lui Hristos: una îndreptată către „copii”, cei cărora Pedagogul se adresează prin Pedagogia Sa divină, iar cealaltă, îndreptată către Dumnezeu, ideal pe care creștinii trebuie să-l atingă prin viața virtuoaasă. Definiția Pedagogiei dată de Clement este următoarea: „Pedagogia este credința în Dumnezeu, este învățătură a slujirii lui Dumnezeu, este instruire spre cunoaștere a adevărului; este viețuire dreaptă, care duce la cer”⁴.

³ Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, col. „Izvoarele Ortodoxiei”, colecție îngrijită de Dr. Dumitru Fecioru și Pr. Al.N. Căciulă, București, 1939, cap. V, pp. 36 ș.u.

⁴ *Ibidem*, cap. I, p. 77.

Pedagogul este o lucrare de pedagogie și disciplină creștină în care descoperim nu numai noțiuni de doctrină, teorie, știință ori filosofie pe care le găsim și în *Protreptic*, ci mai ales o educație creștină potrivită cu preceptele pedagogice ale Mântuitorului Hristos.

Cuvântul-Pedagog „are în grija Sa moravurile și conducerea oamenilor spre credința în Dumnezeu”, conduce „toate faptele noastre și vindecă toate pasiunile noastre”⁵. De aici rezultă calitățile Pedagogului de *îndrumător, sfătuitor și mângâietor*. Acest Pedagog „smulge pe om din închinarea la idoli în care a crescut și-l duce la mântuirea cea curată a credinței în Dumnezeu”⁶.

După Clement, catehizarea nu numai că nu este lipsită de educația creștină, pentru a rămâne la simpla instruire religioasă, ci acțiunea ei este pregătită de pedagogia creștină, ca înainte mergătoare și sprijinitoare a ei. Instruirea religioasă are nevoie, după Clement, de un pedagog care să disciplineze spiritele celor ce vor să o primească cu deplin succes pentru o viață activă.

Cuvântul (Logosul) voind să împlinească mântuirea noastră, etapă după etapă, urmează o metodă admirabilă; mai întâi convertește, apoi disciplinează și în cele din urmă instruește.

Conform acestei metode pe care Clement Alexandrinul o desprinde din pedagogia Logosului divin, el își formează principiile sale catehetice, pe care nu numai că le-a practicat în activitatea sa catehetică, dar a ținut să le facă cunoscute și pe cale scrisă cititorilor săi. *Protrepticul* (convertitorul), *Pedagogul* (educatorul) și *Stromatele* (covoare) sunt cele trei scrieri de seamă care ne descoperă testamentul catehetic al marelui maestru al școlii din Alexandria.

În *Pedagogul* se face educarea practică a sufletului și trupului, de unde se trece la stadiul cunoașterii sau al științei, prin ascultarea Învățătorului, care revelează și explică lucrările credinței.

După acțiunea convertirii, Logosul convertitor își fixează acțiunea în cadrul educației: dar când (Cuvântul) este în rolul său de doctor – rol care urmează celui dintâi (convertitorului), el îndeamnă la ascultare pe acel care l-a convertit, promițându-i vindecarea patimilor sale. „Vindecarea patimilor vine de acolo, că Pedagogul, prin pilde încurajatoare, întărește sufletele, iar prin reguli de conduită, pline de iubire de oameni, ca prin niște doctorii plăcute la gust, în-

⁵ *Ibidem*, cap. I, p. 25.

⁶ *Ibidem*.

dreaptă pe cei bolnavi la cunoașterea desăvârșită a credinței celei adevărate...”⁷.

Convertirea creștină se continuă prin educație, căci cei aduși la pedagog sunt încă neinițiați în directivele unei vieți creștine. Cei convertiți nu pot trece încă la instruirea religioasă, căci Pedagogul se ocupă de acțiune și nu de știință. Scopul Său nu este de a instrui sufletul, ci de a-l face mai bun⁸.

Necesitatea educației creștine înainte de instruire o socotește Clement Alexandrinul ca o problemă vitală în catehumenat. Sufletul needucat este, după Clement Alexandrinul, ca bolnavul ce nu poate primi nimic înainte de însănătoșire. În sfârșit, nimeni din cei ce ar fi încă bolnavi n-ar putea să învețe ceva din doctrine, înainte de a-și fi recăpătat complet sănătatea. Sufletul bolnav are trebuință de Pedagog, pentru ca el să vindece patimile⁹.

Călăuzit de aceste principii ale necesității educației religioase înainte de expunerea doctrinei către catehumeni, Clement ne oferă, în lucrarea sa, nu numai materialul unui manual de morală creștină, ci și principiile fundamentale ale pedagogiei creștine, în special pentru cei care se pregătesc să primească taina botezului creștin.

Pedagogul nostru este Domnul nostru Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Căruia noi trebuie să-I urmăm ca niște copii nevârșnici, căci singur Dumnezeu rămâne perfecțiunea în întregul univers. După cum un singur Dumnezeu este în tot universul, asemenea unui singur pedagog avem și o singură biserică. Pedagogul nostru, căruia îi urmăm, se numește pe sine păstor: „Eu sunt Păstorul cel bun” (Ioan 10, 11).. Cuvântul devine pedagogul nostru, pentru a ne îndruma, folosind toate mijloacele înțelepciunii: sfătuiește, muștră, dojenește, învinuiește, amenință, însănătoșește, făgăduiește, iartă. El este cel dintâi care ne-a descoperit complet voința lui Dumnezeu, după rătăcirea omenirii, căci „Nimeni n-a cunoscut pe Tatăl decât Fiul” (Luca 10, 22).

Pedagogia divină este incomparabil superioară pedagogiei generale, căci ea are o misiune mult mai înaltă. Pedagogia divină ne pregătește nu numai pentru această viață, ci și pentru cea viitoare:

---

⁷ Clement Alexandrinul, *Protrepticul*, trad. de D. Fecioru, în „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 4, București, 1982, p. 167 (se va folosi sigla: Clement, *Protrepticul*, 1982).

⁸ Cf. *Ibidem*.

⁹ Cf. *Ibidem*.

Pedagogia este cinstirea lui Dumnezeu cu pietate, îndrumarea lăsată de Dumnezeu pentru adorarea și formarea către cunoașterea adevărului, creșterea cea bună care conduce către ceruri. Pedagogia creștină are ca un scop înalt, ea pregătește pe om pentru mântuire. În legătură cu acest scop înalt, Clement subliniază în scrierea sa mai departe idealul pedagogiei divine cu cuvintele Sfântului Apostol Pavel către Efeseni (4, 12): „Spre desăvârșirea sfinților, spre lucrul slujbei, spre zidirea trupului lui Hristos”. Pedagogia creștină depășește noțiunea pedagogiei în general, pe care Clement Alexandrinul o definește creșterea cea bună a copiilor către virtute¹⁰.

Clement însuși definește pedagogia divină, după ce o compară cu diferitele tendințe ale pedagogiei generale, afirmând că pedagogia divină este acțiunea de a se lăsa condus de adevăr până la puterea de a contempla pe Dumnezeu și de a primi transformarea permanentă a unei vieți sfinte¹¹.

Cadrul de activitate al pedagogiei divine se extinde asupra tuturor celor care s-au hotărât să se pregătească pentru împărăția cerească. Nu vârsta este factorul hotărâtor și nici condițiile vieții sociale, ci starea sufletească a celor care se apropie de Dumnezeu. Această condiție o vedem impusă de Iisus Hristos ucenicilor săi, când, punându-se problema întâietății lor în împărăția cerurilor, a chemat un prunc și l-a așezat în mijlocul spunându-le: „De nu vă veți întoarce și nu veți fi precum pruncii, nu veți intra în împărăția cerurilor” (Mt. 18, 3).

În cartea a doua și a treia a *Pedagogului*, Clement se ocupă de viața de zi cu zi a celor pe care îi educă dându-le sfaturi pentru toate aspectele vieții. Masa cu mâncarea și băutura, locuința, somnul, îmbrăcămintea, luxul, podoabele etc. formează capitole întregi de morală creștină.

Potrivit metodei divinului Pedagog care S-a coborât pe pământ pentru a-l înălța pe om până la Dumnezeu, sfințindu-l și făcându-l capabil de a împlini în viață virtuțile creștine, Clement dezvoltă în cele trei cărți ale *Pedagogului principii esențiale ale pedagogiei creștine*. menținându-și, în tot cuprinsul scrierii, ideea enunțată la început.

În *Protreptic*, capitolul I, spune: “Tu, dar, dacă dorești să vezi cu adevărat pe Dumnezeu, ia parte la ceremoniile de curățire cele cu

---

¹⁰ Cf. *Ibidem*, p. 197.

¹¹ Cf. *Ibidem*.

dumnezeiască cuviință! Nu te încununa cu lauri și cu panglici împodobite cu lână și porfiră, ci cu dreptate! Pune-ți în jurul tău frunzele înfrânării și caută cu sârguință pe Hristos, că spune undeva: «Eu sunt ușa». Ușa aceasta trebuie s-o cunoască cei ce vor *să înțeleagă* pe Dumnezeu, ca să ne deschidă larg porțile cerurilor. Că *sunt cuvântătoare și raționale* porțile Cuvântului și se deschid cu cheia credinței”.

O altă lucrare – *Covoare* – în opt cărți, lucrarea cea mai întinsă a lui Clement Alexandrinul, are un cuprins foarte variat și greu de rezumat. Una dintre problemele principale este raportul dintre creștinism și cultura profană, îndeosebi filosofia greacă. Acest raport care pune la rândul-i problema legăturii dintre credință și știință și pe cea a legăturii dintre proorocii *Vechiului Testament* și filosofia greacă nu este un raport de dușmănie, ci unul de prietenie. Ceea ce a fost *Scriptura Vechiului Testament* pentru evrei, aceea a fost filosofia pentru păgâni, adică pedagog către Hristos. O altă problemă e aceea a deosebirii dintre gnosticul eretic și gnosticul cu adevărat creștin. O alta e aceea a castității și a martiriului.

În prolegomenele sale, în *Stromate* sau *Discuții științifice despre adevărata filosofie*, se află principiile conducătoare ale învățământului religios bazat pe gnoză, principii pe temeiul cărora gânditorii creștini de mai târziu au construit teologia științifică a creștinismului care culminează cu scrierile lui Ioan Damaschin și ale lui Toma d'Aquino. Iată aceste principii care se desprind cu ușurință din textele de mai jos, din *Stromate*:

„Știința predicării Cuvântului este oarecum o lucrare îngerească și aducătoare de folos, oricum s-ar face, fie cu mâna (prin scris, adică), fie cu limba”¹².

„Așadar, nu trebuie să se îngăduie ascultătorilor să încerce prin comparație învățătura noastră, nici nu trebuie să fie dată spre cercetare la întâmplare celor hrăniți cu tot felul de învățături, celor ce se îngâmfă cu arta lor și, cu destoinicia gândirii lor, celor care nu și-au golit mai dinainte sufletul lor de tot ceea ce era în el”¹³.

„Dascălii aceștia au păstrat *tradiția cea adevărată*, care vine direct de la Sfinții Apostoli, de la Petru, Iacov, Ioan și Pavel, tradiție transmisă din tată în fiu – deși puțini fii seamănă cu părinții. Știu bine că acești dascăli se vor bucura; și o repet, se vor bucura,

¹² Clement Alexandrinul, *Stromate*, cap. I, 4.2., p. 13.

¹³ *Ibidem*, cap. I, 8.1.21., p. 14.

nu de felul cum este scrisă această lucrare, ci pentru că le-am păstrat *curate* gândurile lor. Socot că această scriere este opera unui suflet care *dorește să păstreze intactă fericita Tradiție*¹⁴.

„Și eu voi arăta în stromatele mele că filosofia este într-un oarecare fel opera Proniei dumnezeiești; că nu-i un rău”¹⁵.

„Înainte de venirea Domnului, filosofia a fost necesară elenilor spre a-i conduce la dreptate; acum însă este folositoare pentru a ne conduce pe noi la *evlavie*. Filosofia este pregătire intelectuală pentru cei care, *prin demonstrație*, dobândesc *credința*”¹⁶.

Lecțiile unui astfel de catehet au atras mai mult pe creștinii proveniți din clasele înalte, pe eretici, păgâni și iudei. Creștinii simpli însă priveau cu neîncredere lecțiile înalte ale dascălului și pentru faptul că era laic. Faptul în sine este de o adâncă semnificație și privește condiția de laic pentru un catehet. Propovăduirea adevărilor de credință de către un laic, chiar unul de un prestigiu deosebit, cum a fost Clement sau Origen, a fost însoțită de suspiciuni ca nefiind făcută din Biserică, prin Biserică. Hirotonia a avut și are un prestigiu ce depășește pe acela dat de condiția intelectuală și de trăirea creștină a unui dascăl laic.

Principiile didactice care se regăsesc în opera lui Clement

1. Principiul universalității educației

„Dumnezeu voiește ca toți oamenii să se mântuiască și la cunoștința adevărului să vină”
(I Timotei 2, 4)

Principiul universalității educației cere ca la actul educației și îndeosebi al educației creștine să aibă acces toți oamenii, indiferent de vârstă, stare socială sau materială, sex sau alte criterii care i-ar putea deosebi pe oameni între ei.

Universalitatea educației creștine decurge din universalitatea mântuirii. Din opera *Pedagogul*, reiese că acest principiu se sprijină pe faptul că toți oamenii suntem fiii lui Dumnezeu „Tatăl nostru”; creștinul de orice vârstă e numit „copil” și numai starea vieții curate ca a unor copii ne poate face să ajungem la desăvârșire.

¹⁴ *Ibidem*, cap. IV, 11.3., p. 24.

¹⁵ *Ibidem*, cap. I, 18.4., p. 20.

¹⁶ *Ibidem*, cap. V, 28.1., p. 25.

Dumnezeu Tatăl ne-a înfiat pe noi oamenii prin iubitul Său Fiu, Iisus Hristos. Noi suntem în fața lui Dumnezeu ca niște prunci, și „prunci – zice Clement Alexandrinul – sunt, fără îndoială, fiii lui Dumnezeu care au înlăturat pe omul cel vechi și dezbrăcați de răutate au îmbrăcat nesticăciunea lui Hristos, pentru ca noi făcându-ne popor sfânt, fiind renăscuți, să păzim neîntinat pe om și să fim nevinovați cum e orice prunc al lui Dumnezeu care este curățit de întinare și răutate”¹⁷.

După Clement Alexandrinul, noi suntem copiii lui Dumnezeu și Biserica este mama noastră. Toți suntem îndreptățiți la egală mântuire, în calitate de fii ai lui Dumnezeu, de fii ai Bisericii. Între fiii lui Dumnezeu există o egalitate perfectă: „Dacă pentru amândoi este un singur Dumnezeu, atunci pentru amândoi este și un singur Pedagog. Amândoi alcătuim o singură biserică, o singură viață de curăție... hrana e comună, căsătoria unită, toate asemănătoare: respirația, vederea, auzul, cunoașterea, nădejdea, ascultarea, dragostea. Iar cei ce au în comun viața, au comun și harul; comună le este și mântuirea, comună le este lor și virtutea și viețuirea”¹⁸. Acest principiu aduce o lumină nouă în pedagogie, căci a depășit pedagogia greco-romană care cuprinde numai pe copii; și numai copiii aristocraților și îndeosebi pe cei de parte bărbătească. Această lumină este adusă de revelația dumnezeiască, pe care se sprijină Clement Alexandrinul în expunerea învățăturii sale cu privire la educație.

2. Principiul hristocentric: Iisus Hristos este adevăratul Pedagog

Principiul hristocentric cere ca educația religioasă să se orienteze în jurul persoanei Domnului Iisus Hristos, ca Dumnezeu adevărat și Om adevărat.

Adevăratul nostru Pedagog este Iisus Hristos. Educația făcută de Biserică este educația făcută de Iisus Hristos.

„Pedagogul nostru, Iisus, uneori se numește singur «păstor»: «Eu sunt Păstorul cel bun» (Ioan 10, 11). El poartă grijă de noi ca un

---

¹⁷ Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, trad. de Nicolaie I. Ștefănescu, în col. „Izvoarele Ortodoxiei”, București, 1939, p. 184.

¹⁸ Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, în *Scrieri*, partea întâi, traducere de Pr. D. Fecioru, Col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 4, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p. 172 (se va folosi sigla: Clement, *Pedagogul*, 1982).

păstor de oile sale, ne duce la pășune bună, la mântuire”¹⁹. „El ne-a arătat să tindem mereu spre desăvârșire în creșterea noastră”²⁰.

Clement Alexandrinul se adresează Pedagogului, zicând:

„Păstorule sfinte
Al oilor celor cuvântătoare,
Condu, Împărate,
Pe copiii tăi cei nevinovați!
Că urmele lui Hristos/ Sunt cale către cer”²¹.

3. Principiul eclesiocentric

Principiul eclesiocentric cere ca cei care se ocupă de educația religioasă să transmită cunoștințele conform învățaturii Bisericii. Biserica poartă pecetea infailibilității, întrucât conducătorul ei nevăzut este Mântuitorul Iisus Hristos: „L-a dat pe El cap Bisericii, care este trupul Lui, plinirea Celui ce plinește toate întru toți” (Efeseni 1, 22-23).

Biserica creștină este centrul în jurul căruia se desfășoară întreaga acțiune a pedagogiei divine. Ea este „mama fecioară care iubește cu iubire de mamă pe cei ce se adună în jurul ei, hrănindu-i ca pe niște tineri nevârșnici cu laptele învățăturilor ei”²².

Biserica creștină ne oferă mijlocul de regenerare din păcatul strămoșesc instituit de Pedagogul divin care ne-a dat exemplul și anume baie de curățire și renaștere a botezului. „Botezându-ne, ne luminăm, luminându-ne, suntem înfiați, fiind înfiați, ne desăvârșim și apoi suntem făcuți nemuritori”²³.

„Numai printr-o prealabilă pregătire sufletească înainte de botez, putem obține ceea ce socotește Clement că trebuie să aibă loc la primirea acestei sfinte taine. În sfârșit, când am primit botezul, atunci am aruncat păcatul ca un val de întunecime și ochii spiritului nostru, singurul prin care am perceput ceea ce este divin, s-a aflat liber și înconjurat de lumină”.

Principiul eclesiocentric cere ca toate cunoștințele și conduitele transmise elevilor să vizeze cultivarea sentimentului de iubire și

¹⁹ Nestor Vornicescu, *Principii pedagogice în opera „Pedagogul” a lui Clement Alexandrinul*, în „Studii Teologice”, nr. 9-10/1957, p. 728.

²⁰ V.G. Ispir, *Principiile educației creștine*, în „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 1-3, 1946, p. 118.

²¹ Clement Alexandrinul, *Imn către Mântuitorul Hristos*, de la sfârșitul operei *Pedagogul*, 1982, p. 361.

²² Clement, *Pedagogul*, 1982, p. 178.

²³ *Ibidem*, p. 181.

respect față de Biserică, în calitatea de „trup al lui Hristos”, de loc al întâlnirii cu Dumnezeu.

Clement Alexandrinul a pornit de la ideea că viața în Hristos este o „primăvară veșnică”, în sensul bucuriei și veseliei pe care le simt creștinii, uniți cu Hristos în biserică. Biserica este mântuirea noastră pentru că ea este Hristos Însuși. Atunci ajungem desăvârșiți, când suntem în Biserică, pentru că am primit pe Hristos, care este capul Bisericii²⁴.

Clement Alexandrinul a numit Biserica „Maică și Fecioară”, ca să ne arate că hrana noastră este Cuvântul Întrupat, că noi trebuie să fim una în Hristos, fără pată și nepătimitori. Încă o dată reia acest motiv de comparație astfel: „Mama își ia copiii în brațe, iar noi căutăm pe Maica noastră, Biserica”²⁵.

„Biserica deține mijlocul principal de educare: *exemplul viu*. Ea Îl are pe Hristos în toată plinătatea personalității Sale. Urmează șirul apostolilor, al sfinților, al martirilor, șirul nesfârșit al credincioșilor care s-au ridicat la o viață creștină demnă de urmat”²⁶. De aceea toate cunoștințele comunicate elevilor, toate sfaturile și îndemnulurile trebuie să fie date în conformitate cu învățătura Bisericii.

4. Principiul intuiției

Afirmă că în procesul de învățământ cunoașterea se realizează prin treceri succesive de la concret la abstract și invers. Cunoașterea se înfăptuiește sub forma unui ciclu care se închide și se deschide continuu. Transpusă în plan didactic, cunoașterea senzorială este cunoscută sub denumirea de intuiție. În sensul cel mai larg, intuiția înseamnă cunoaștere nemijlocită. În cazul religiei, principiul intuiției primește o nouă conotație.

Clement Alexandrinul conștient fiind de puterea exemplului, face permanent apel la exemple concrete, fenomene și imagini cu putere de sugestie și influență a auditoriului.

În *Pedagogul*, Clement arată prin imagini succesive care este rolul Pedagogului în lume. El a venit, din sânurile Tatălui, să vindece neputințele sufletești ale oamenilor, așa cum doctorul vindecă suferințele lor trupești. Ca metodă, El folosește pildele încurajatoare,

²⁴ Cf. Clement, *Pedagogul*, 1982, pp. 178-179.

²⁵ *Ibidem*, p. 178.

²⁶ Carmen Bolocan, *Treptele formale ale lecției, cu aplicare în învățământul religios*, în „Teologie și Viață”, nr. 7-12, 1999, p. 57.

dă reguli de conduită, pline de iubire de oameni „ca pe niște doctorii plăcute la gust”²⁷.

Pentru Clement, iubirea exprimată prin fapte este cea care ne apropie de Dumnezeu și ne face părtași la împărăția Sa. La aceeași iubire exprimată prin faptă îi îndeamnă Clement pe oameni: „După cum nu este lumină care să nu lumineze, nu este mișcare care să nu pună în mișcare, nici dragoste care să nu iubească, tot așa nu este nici bine care să nu aducă folos, care să nu conducă la mântuire. Să iubim dar, poruncile Domnului prin fapte”²⁸.

Binefacerile Tainei Sfântului Botez sunt prezentate de Clement astfel: „După cum celor care sunt sculați din somn îndată li se limpezește mintea, sau mai bine spus cei care încearcă să îndepărteze din ochii lor scurgerea, nu aduc din afară lumina pe care nu o aveau, ci capătă vederea numai dacă îndepărtează din ochi ceea ce le împiedica vederea, numai dacă lasă liberă pupila, tot așa și noi, cei ce ne-am botezat cu Duhul Sfânt, îndepărtăm de pe noi, ca o albeață, păcatele noastre, care ne țin în întuneric, dobândim liberă, neîmpăcată și luminoasă privirea duhului, și numai prin această privire contemplăm Dumnezeirea, pentru că Duhul Cel Sfânt venind din cer se revarsă la noi. Dacă ne botezăm, înlăturăm, prin Duhul Sfânt, păcatele întunecate ca pe o funingine și căpătăm ochii curați ai duhului”²⁹. Cei născuți la o viață nouă sunt hrăniți cu hrana cea duhovnicească, cu laptele lui Hristos, așa cum mamele hrănesc cu lapte pe copii nou născuți³⁰.

În cartea a treia din *Pedagogul*, vorbind despre frumusețea cea adevărată, Clement Alexandrinul seamănă femeia care își împodobește trupul cu un templu egiptean împodobit în exterior, dar cu zei de care te umflă râsul în interior: „Dar femeile care-și înfrumusețează exteriorul lor și lasă în părăsire sufletul lor, nu-și dau seama că sunt împodobite ca și templele egiptene”³¹.

Toate aceste învățături înfățișate în imagini plastice au rolul de a fi ușor înțelese, de a produce în sufletul ascultătorilor acea vibrație care să-i determine să părăsească păcatul și să se apropie de Hristos pentru a fi hrăniți cu „laptele nemuririi”.

²⁷ Clement, *Pedagogul*, 1982, p. 214.

²⁸ *Ibidem*, p. 171.

²⁹ *Ibidem*, p. 182.

³⁰ Cf. *Ibidem*, p. 190.

³¹ *Ibidem*, p. 308.

5. Pricipiul accesibilității

Principiul accesibilității cere profesorului să respecte legile dezvoltării psiho-fizice ale elevilor. Tot ce le dă elevilor va fi dimensionat în raport cu psihologia lor: conținuturile identice vor fi relativizate la vârste și persoane, relația dintre profesor și elevi va fi reglată permanent în funcție de permisivitatea situațiilor psihologice.

Pentru realizarea accesibilității cunoștințelor, este necesar ca predarea să se facă gradat, de la cunoscut la necunoscut, de la concret la abstract, de la particular la general, de la simplu la complex. Clement Alexandrinul, ca un bun pedagog, a știut întotdeauna că pentru a face o bună educație trebuie să țină seama de natura interioară și de limitele pe care le îngăduie vârsta și caracteristicile individuale ale auditorilor săi. Fiecăruia îi vorbea după puterea lui de înțelegere, făcând permanent apel la cunoștințele anterioare. Această metodă a preluat-o de la Sfântul Apostol Pavel, care spunea corintenilor, vorbind despre lupta dusă în răspândirea Evangheliei lui Hristos: „Cu iudeii am fost ca un iudeu, ca să dobândesc pe iudei. Cu cei de sub lege, ca unul de sub lege, deși eu nu sunt sub lege. Cu cei care nu au lege, m-am făcut ca unul fără de lege, deși nu sunt fără de legea lui Dumnezeu, ci având legea lui Hristos ca să dobândesc pe cei care nu au lege. Cu cei slabi m-am făcut slab, ca pe cei slabi să-i dobândesc... Dar toate le fac pentru Evanghelie ca să fiu părtaș la ea” (I Cor. 9, 20-23).

Pe păgâni îi îndemna să se convertească la creștinism și să primească binefacerile Logosului întrupat, folosind în acest scop citate din Homer cunoscute lor și din literatura acelor timpuri.

Astfel, Clement demască faptele urâte ale zeilor, de care se rușinau chiar și zeițele feminine și din ele deduce că nu este vorba decât de niște oameni zeificați, căci numai ei pot fi acoperiți de atâta rușine: „doar și ei sunt îmbrăcați într-o piele de muritor”, cum spune Homer³².

Ca un adevărat părinte iubitor care se îngrijește de ducăția copiilor săi, Clement Alexandrinul le dă sfaturi celor care îl ascultă și, prin ei, și nouă, cum să se poarte în orice situație, ca să fie plăcuți lui Dumnezeu. Îi sfătuiește cum să se poarte la ospete, cum să doarmă, cum să se îmbrace, cum să meargă, cum să rădă, cum să postească, despre răbdare, dărnicie, care este adevărata podoabă

---

³² N.I. Ștefănescu, *Epopoea și istoria în opera lui Clement Alexandrinul*, în „Ortodoxia”, nr. 4, 1960, p. 574.

a omului și frumusețea cea adevărată: „frumusețea se vestejește și mai iute decât frunza cade la pământ; frumusețea se vestejește din pricina stricăciunii, înainte de venirea toamnei. Pofa face orice, ia felurite chipuri; vrea să înșele, ca să-l bage în pământ pe om. Dar omul acela în care Cuvântul locuiește nu este astăzi într-un fel și mâine în alt fel, nu ia felurite chipuri; are chipul Cuvântului, care este asemenea cu Dumnezeu, este frumos, nu pune pe el găteală; este frumusețea cea adevărată, că este Dumnezeu; și este Dumnezeu și omul acela pentru că Dumnezeu o vrea”³³.

6. Principiul învățării active și conștiente

Principiul învățării active și conștiente este impus de natura psihică a elevilor și cere, ca atunci când sunt transmise cunoștințele, să trezească activitatea sufletească a lor.

În pedagogia creștină a Sfântului Clement Alexandrinul se dă o mare importanță rolului pe care îl are efortul nostru personal în procesul de educație: „Unul este felul în care sunt crescuți filosofii, altul acela în care sunt crescuți retorii, altul acela în care sunt crescuți luptătorii, tot astfel din Pedagogia lui Hristos rezultă întotdeauna o dispoziție hotărâtă în ceea ce privește alegerea frumosului, iar ceea ce ține de lucrarea acestei dispoziții: mersul, șederea, hrana și somnul, se disting ca niște fapte cuvioase pe care le învățăm în viață”³⁴. Educația creștină cere strădanii din partea întregii ființe umane, atât din partea sufletului, cât și din partea trupului. Omul întreg trebuie să fie desăvârșit, înduhovnicit.

Clement este un om practic și realist. El știe că dobândirea desăvârșirii cere eforturi din partea noastră și pentru aceasta descrie amănunțit tehnica acestor exerciții. Trebuie să dezvoltăm aptitudinile noastre omenești conform voinței divine descoperite prin Iisus Hristos. Atunci vom vedea că lumina lui Hristos este un nesecat izvor al puterilor sufletești și învățătura creștină va pulsa în măsura în care e aplicată în ocupațiile de zi cu zi³⁵.

Lepădarea omului vechi este o condiție a sporirii în educația creștină. Lepădarea de răutăți, spune Clement Alexandrinul, este începutul apropierei de mântuire. Activismul ne dovedește progresul în desăvârșire. În acest progres există o lucrare sinergică.

³³ Clement, *Pedagogul*, 1982, p. 307.

³⁴ Nestor Vornicescu, *Principii pedagogice...*, p. 737.

³⁵ Cf. *Ibidem*.

Cel educat conlucrează cu educatorul la desăvârșirea sa. Omul, în eforturile sale de îmbunătățire, e ajutat și de puterea lui Dumnezeu. Această educație se referă atât la suflet, cât și la trup.

7. Principiul sistematizării cunoștințelor

Esența acestui principiu se exprimă prin cerința ca toate informațiile ce se transmit să fie astfel organizate și programate, încât să poată fi integrate în experiența ulterioară a individului.

Respectarea acestui principiu favorizează formarea deprinderilor de muncă sistematică, a trăsăturilor de voință și caracter, în ultimă instanță, a unui stil de muncă.

Clement Alexandrinul și-a structurat și orientat învățăturile sale pe două direcții: una, spre lumea păgână, pe care a îndemnat-o să pună capăt închinării la idoli și cântecelor lor religioase și să cânte cântecul cel nou, pe care l-a cântat lumii Cuvântul lui Dumnezeu, Hristos, iar alta, îndreptată către cei care, vrăjiți de cântecul cel nou, au urmat Cântărețului, s-au născut din nou prin botez și au ajuns copii ai lui Dumnezeu.

Pentru a-i convinge pe închinătorii de idoli de rătăcirile lor, Clement scoate în evidență frumoasele adevăruri spirituale și morale ale credinței creștine pe care le împresoară în toată expunerea sa.

Cei vrăjiți de cântecul cel nou și renăscuți prin botez au Pedagog pe Hristos. Pedagogul îi crește, îi educă, le dă reguli de purtate; îi învață cum să mănânce, cum să bea, cum să se poarte la ospete, cum să râdă, cum să se îmbrace, cum să se încalțe, cum să facă baie, cum să-și mobileze casele, cum să se folosească de podobe, parfumuri și covoare, cum să se poarte soții între ei, cum să lucreze, cum să-și exercite trupul cu exerciții de gimnastică.

Deci putem spune că învățăturile lui Clement Alexandrinul sunt sistematizate și structurate pe diverse probleme existente în societate. El pornește de la lucruri concrete, pământești, pentru a ajunge la explicarea tainelor cerești.

8. Principiul însușirii temeinice a cunoștințelor

Acest principiu orientează preocuparea profesorului asupra calității rezultatelor învățării, în sensul asigurării trăinicieii și durabilității acestora.

Clement Alexandrinul a urmărit întotdeauna să imprime auditoriului său o nouă demnitate ființială și să fortifice personalitatea

ascultătorilor săi în fața evoluțiilor decăzute ale societății. El a căutat ca cei cărora li se adresa să-și însușească valorile morale ale învățaturii creștine. Despre faptele bune, Clement Alexandrinul spune că ele trebuie făcute permanent: „Binele trebuie săvârșit totdeauna și nu trebuie să stăm la îndoială”. De asemenea, adevărul trebuie să fie o permanență pentru creștini: „Nu se face neguțătorie cu adevărul”.

Cea mai prețioasă învățătură care vizează finalitățile educației este cunoașterea lui Dumnezeu. Pornind pe această cale, a cunoașterii lui Dumnezeu, omul trebuie să-și formeze un set de deprinderi practice care să-l ducă la apropierea de El. Apropierea de Dumnezeu se face prin curățirea de patimi, curățire în care omul nu este lăsat singur, ci permanent este însoțit de Iisus Hristos: „Vindecarea patimilor vine de acolo că Pedagogul, prin pilde încurajatoare, întărește sufletele, iar prin reguli de conduită, pline de iubire de oameni, ca pe niște doctorii plăcute la gust, îndreaptă pe cei bolnavi la cunoașterea desăvârșirii, a credinței celei adevărate”³⁶. Valorificarea permanentă a cunoștințelor acumulate duce, atât la durabilitatea acestora, cât și la progres.

9. Principiul motivației

Motivația învățării este definită ca totalitatea intereselor, idealurilor și mobilurilor care îndeamnă, susține energetic și direcționează desfășurarea activității de învățare.

Principiul motivației se identifică cu însuși scopul educației creștine. Educația creștină urmărește dezvoltarea convingerii că viața creștină autentică este căutarea lui Dumnezeu, permanent, cu dorința de a ajunge la cunoașterea Lui și la desăvârșirea sufletului său.

„Multe sunt bunătățile de care ne putem bucura noi, cei îndrăgostiți de dreptate, noi, care urmărim mântuirea veșnică. La aceste bunătăți face aluzie Însuși Dumnezeu prin Isaia, zicând: «Este o moștenire pentru cei ce slujesc Domnului» (Isaia 54, 17). Frumoasă și vrednică de iubit este moștenirea. Nu-i moștenire de aur, de argint, de haine, de bunuri pământești la care pătrund moliile și furii (Matei 6, 19-20), cei care privesc cu invidie spre bogăția pământească, ci este moștenirea aceea a mântuirii către care trebuie să ne grăbim noi care am ajuns iubitori ai Cuvântului”³⁷.

³⁶ Clement, *Pedagogul*, 1982, p. 167.

³⁷ Clement, *Protrepiticul*, 1982, p. 142.

Pedagogul creștin, după Clement Alexandrinul, nu caută altă răsplată decât mântuirea celor educați. Salvarea omului din rătăcirile vieții este scopul învățaturii creștine. Gândul acestei salvări trebuie să fie susținut printr-un efort personal de fiecare zi: „Aveți, o, oamenilor, dumnezeiasca făgăduință a harului, aveți și amenințarea cu pedeapsa! Prin acestea, prin frică și prin har, Domnul mântuie, povățuind pe om...”³⁸.

10. Principiul interdisciplinarității

În învățământ, interdisciplinaritatea implică stabilirea și exploatarea unor conexiuni realizate între idei, între limbaje explicative sau operațiuni diverse, în scopul diminuării diferențelor care apar între disciplinele de învățământ clasice.

Clement Alexandrinul cunoscând importanța acestei legături dintre religie și știință, își culege, în bogatele sale lecturi, părți însemnate din scriitorii de toate genurile literare, din filosofie și din istorie. El prețuiește tot ce este bun în cultura păgână, arătând că și aceasta, ca și *Vechiul Testament*, a jucat rolul de pedagog către Hristos. Istoria, literatura, arta, toate sunt puse de Clement Alexandrinul în slujba preocupărilor sale de întărire, răspândire și argumentare a învățaturii creștine și de demascare a slăbiciunii și inutilității credinței în zei.

Dintre epici, Clement îl admiră în primul rând pe Homer: „Am admirat, Homere, poemele tale, când lauzi măreția lui Zeus și când Thetis s-a plâns lui Zeus că pe fiul ei, Ahile, l-au năpăstuit aheii, răpindu-i pe Briseis”³⁹.

După Clement, una din formele de trecere de la mitic la istoric a fost însușirea puterilor divine de către regi și stăpânitori, ca să-și susțină puterea și autoritatea față de oamenii supuși lor.

În *Stromata a V-a* Clement, vorbind despre Logos și despre ajutorul dat de El omului harnic și entuziast, revine cu o învățatură de la Hesiod: „Celui ce se străduiește și Dumnezeu îi stă în ajutor”; „Chiar muzele nu acordă darul creației literare fără trudă”, zice Euripide.

Prin citarea istoricilor, Clement Alexandrinul vrea să arate că datorită voinței Providenței și acțiunii Logosului, lumea a fost pregătită prin viața în desfășurarea ei istorică și prin dezvoltarea culturii

---

³⁸ *Ibidem*, p. 143.

³⁹ *Ibidem*, *passim*.

în toate formele, mai ales prin arta cuvântului vorbit și scris, pentru a putea pricepe și a-și însuși învățătura evanghelică. Tot în acest sens, Clement folosește și vechea literatură elină.

Clement face operă de erudiție și ajută mult la înțelegerea termenilor cugetării creștine, prin compararea interpretării erudiților necreștini, ferind de erori pe cititorii creștini, îi ajută să înțeleagă noțiunile fundamentale. Această trudă corespunde cu rolul dat Logosului ca Pedagog, pregătitor al lumii pentru primirea învățăturii creștine.

Prin prelungirea miticului cu epoca istorică, Clement argumentează, pe de o parte, că zeii și eroii au un început, iar pe de alta, că ei nu sunt decât oamenii zeificați. În acest fel, prin logica eliminării, rămâne că „Dumnezeirea” a existat din veci, este deasupra acestei lumi și nu se poate identifica cu ea.

Ca să facă înțeleasă noțiunea de Dumnezeu-Unic, Clement Alexandrinul folosește din plin poezia lirică, începând cu cea pierdută în trecutul mitic, cea a lui Orfeu: „Și Orfeu zice: o singură putere, o singură divinitate a fost, un mare aprinzător al cerului, unul singur care orânduiește toate, în care toate acestea sunt cuprinse, foc, apă și pământ, ca și pe cele de deasupra lor. Și Pindar, poetul liric, răspunde ca un oracol: «Cine-i Dumnezeu? Ceea ce este totul. Și iarăși: «Dumnezeu este Acela Care construiește toate pentru muritori și Care sădește grație cântului»”⁴⁰.

Clement Alexandrinul folosește în munca sa neîncetată de convertire și inițiere a ascultătorilor săi, cunoștințe din toate ramurile științei, cu scopul de a pătrunde mai ușor în sufletele lor și a-i aduce la credința cea adevărată și implicit la viața cea veșnică.

11. Principiul îmbinării teoriei cu practica

Creștinismul nu este teorie, ci viață. Învățătura evanghelică trebuie să devină o putere care să dirijeze viața creștinului, dat fiind faptul că Adevărul a fost descoperit ca să îndemne spre o viață duhovnicească.

Clement Alexandrinul, familiarizat cu toate sistemele filosofice, nu se lasă totuși robit de ele. El n-a rămas în sferile abstracte ale speculației, ci a dat preocupărilor și soluțiilor sale orientare spre viața practică. Astfel, el a biruit cel mai mare și primejdios dușman

---

⁴⁰ N.I. Ștefănescu, *Poezii lirici Pindar și Bacchilyde în opera lui Clement Alexandrinul*, în „Ortodoxia”, nr. 2, 1960, p. 244.

al societății de atunci, gnosticismul, zdruncinându-i temeliile ideologice. Împotriva lui a stabilit că la baza vieții omenești nu stă postulatul aprioric și fatalitatea, ci un principiu activ. Gnoza, sinteza fericită a credinței, științei și virtuții, nu e înăscută, ci se câștigă; deprinderea ei necesită atenție, cultură, progres, activează rațiunea și exercită libertatea. *Gnoza* nu e vorbă goală, ci o *știință dumnezeiască*.

Clement este un om practic și realist. El știe că dobândirea de săvârșirii cere eforturi din partea noastră și pentru aceasta descrie amănunțit tehnica acestor exerciții. Omul trebuie să ajungă să-și domine pasiunile, să le subordoneze duhului, care trebuie să fie supus, la rândul său, lui Hristos. Trebuie să dezvoltăm aptitudinile noastre omenești conform voinței divine descoperite prin Iisus Hristos.

Acestea sunt principiile pedagogice dezvoltate de Clement Alexandrinul în opera *Pedagogul*. Însă meritul cel mai mare al lui Clement Alexandrinul este că el, bazându-se pe *Vecbiul* și *Noul Testament*, adică pe decoperirea dumnezeiască, concepe *educația* ca un *proces de mântuire*.

Clement a fost prețuit și cinstit de posteritate, numit „Prea-sfântul Clement, *care a fost preot* al Bisericii Alexandriei” (Eusebiu al Cezareei); „Clement, următor al Apostolilor” (Chiril al Ierusalimului), „Sfântul și apostolicul dascăl Clement” (Atanasie Sinaitul). A fost eliminat din sinaxarul ortodox, în mod tacit, în Orient, prin bula din 1 iulie 1748, pentru rătăcirile, semnalate de Patriarhul Fotie, în scrierea *Hipotipoze* (Patriarhul Fotie notează deja posibilitatea unei falsificări, zicând: „fie el, fie altul care s-a dat drept Clement”).

Principes didactiques dans l'œuvre de Clément d'Alexandrie

Conf. Dr. Carmen-Maria BOLOCAN,

***Principes didactiques dans l'œuvre de Clément d'Alexandrie** est une étude sur l'œuvre de cet écrivain chrétien du point de vue didactique. On a essayé de souligner l'importance de cette œuvre pour l'enseignement actuel et son influence sur la didactique et la pédagogie modernes.*